

13. *Hart E.* Face à face: l'éthique lévinassienne dans "L'Hôte" // *Les Trois Guerres d'Albert Camus* / Dir. L. Dubois. – P.: Pont-Neuf, 1995. – P. 172–177.
14. *Lévi-Valensi J.* Albert Camus ou La naissance d'un romancier (1930 – 1942).– P.: NRF, Gallimard, 2006. – 562 p.
15. *Lévi-Valensi J.* Introduction // *Camus A. Oeuvres complètes I (1931 – 1944)*. – P.: Gallimard, 2006. – P. IX–LXVIII.
16. *Margerrison Ch.* Struggling with the Other: Gender and Race in the Youthful Writings of Camus // *French Existentialism. Consciousness, Ethics and Relation with Others* / Ed. James Giles. – Amsterdam: Rodopi, 1999. – P. 191–211.
17. *Moro P.* Le visage de l'autre dans *L'Étranger* // *Pour un humanisme romanesque* / Dir. G. Philippe, A. Spiquel. – P.: SEDES, 1999. – P. 185–193.
18. *O'Brien C. C.* Camus. – London: Fontana, 1970. – 94 p.
19. *Pingo B.* L'étranger d'Albert Camus. – P.: Gallimard, 1997. – 216 p.
20. *Raimond M.* La crise du roman, des lendemains du naturalisme aux années vingt. – P.: José Corti, 1993. – 539 p.
21. *Sarocchi J.* Albert Camus' L'Exil et le royaume, the third decade // *L'autre et les autres*.– Toronto: Paratexte, 1988. – P. 95–104.
22. *Walker D. H.* Camus, la justice et l'autre // *Albert Camus: l'exigence morale* / Dir. A. Spiquel, A. Schaffner.– P.: Le Manuscrit, 2006. – P. 231–244.

Олег БОДНАР

© 2008

ДЕФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖОРДЖА ОРУЕЛЛА “1984”)

Проблемі деформації особистості в умовах тоталітарного режиму правління присвячено багато праць, як художнього так і наукового характеру, в яких автори по-різному підходять до розуміння та осмислення цього явища. Насамперед варто відзначити наукові студії та дослідження Ольги Гомілко “Метафізика тілесності”, Маргарити Чабанної “Цензурна політика тоталітарної держави”, Володимира Климчука “Естетика тоталітаризму”, Олександра Карбачинського “Тоталітаризм і демократія як відображення внутрішнього конфлікту людини”, чиї матеріали були використані в даній статті. Сьогодні вивчення феномену особистості в умовах тоталітарної системи набуває великих масштабів, оскільки, на наш погляд це домінуюча, проблема філософії, соціології, політології, тому дослідники роблять спроби подивитися на цю проблему під різними кутами зору, з метою розв'язання тих чи інших завдань, що робить її актуальною і перспективною.

Природним суспільним противником тоталітаризму є особистість людини. Існування людини як особистості є однією із основних перепон встановленню тоталітарної влади та її успіху, тому деструкція людського “Я”, як форми існування особи, є одним із основних завдань тоталітарного режиму й передумовою його розвитку та процвітання.

Роман-антиутопія “1984” англійського письменника Джорджа Оруелла, чи не найкращим чином, викриває імплементацію деструктивної політики тоталітарної системи, націленої на деморалізацію і знецінення людини як особистості з метою досягнення абсолютизму влади. Події роману розгортаються у воюючій надмогутній державі “Океанія”, виконавчий апарат якої, становлять чотири міністерства: “Міністерство правди”, що займається фальсифікацією інформації та поширенням неправди, “Міністерство миру”, яке займається веденням війни, приготуванням агресій та захоплень, “Міністерство любові”, що регламентує статеві відносини, слідує за дисципліною і займається катуванням людей та “Міністерство достатку”, яке провадить економічну політику та переконує убогий народ, що він живе як ніколи багато. Така конфігурація влади безсумнівно покликана “нав'язувати єдину ідею, перетворити державу на інструмент однієї партії, здійснювати репресії проти інакодумців, безкінечно нарощувати демагогії, домінувати в усіх сферах суспільного життя і обов'язково контролювати приватне життя громадян” [1, 125]. Зрозуміло, що наявність такого тандему влади аж ніяк не сприятиме духовному та фізичному розвитку людини, становленню особистості через творчість, самореалізацію, а навпаки заперечуватиме та не визнаватиме її сутність і право на самовизначення.

Однією зі сутнісних ознак людини є те, що вона має усі ті якості, яких набуває через власні розумові та фізичні зусилля. “Усі свої ознаки та характерні риси особа отримує шляхом

самовизначення. Тільки те, що з'являється для людини та у людині через акти і зусилля самовизначення, дійсно характеризує особистість й утворює коло можливостей її існування” [2]. В Оруелла особистість позбавлена своїх буттєвих можливостей, можливостей свого самореалізація, самовизначення. Яскравим прикладом підтвердження цієї тези є життя, а точніше існування, найнижчого прошарку суспільства – пролів, які живуть у жалюгідній бідності та духовній убогості, затуркані пропагандою; фізичні тіла без духовності, світогляду, мрій, минулого та майбутнього, позбавлених основних потреб людини в свободі самореалізації. Проли виконують чітко регламентовану державою функцію, яка полягає у годуванні цілого суспільства та виконанні важкої, брудної та злиденної праці. “Держава задурманює їх свідомість, засмічуючи її дешевими пісеньками, кінофільмами, масовим антимистецтвом” [3,68]. Існувала ціла система відділів, що займалися пролівською літературою, музикою, драматургією і розвагами загалом. Вони випускали низькопробні газети, що не вмщували нічого крім спорту, кримінальної хроніки та астрології. Керувати пролами зовсім не складно, оскільки все, що вмщається в рамки їхнього світогляду—це важка фізична праця, незначні сварки зі сусідами, порнографічні фільми, футбол, дешеве пиво та азартні ігри. Присутність у пролів примітивного патріотизму необхідна партії тоді, коли необхідно в черговий раз продовжити робочий день або скоротити норму пайка. Зрозуміло, що в таких умовах людина не може керуватися здоровим глуздом у своїй поведінці, почувати себе вільною і самодостатньою особистістю оскільки у тоталітарному суспільстві “в якому панує нерівність, лише пристрасті, а не розум керують поведінкою людей, внутрішній лад і порядок досягається тільки через страх, а перешкоди, що відмежують людей від щастя, нездоланні [4, 17].

Як бачимо, проли деперсоналізовані, знецінені та позбавлені індивідуального особистості, примітивізм і мінімалізм котрих, зводиться до тваринних інстинктів. Навіть партійне гасло говорить, що “Проли і тварини вільні” [5, 63].

Проли в “Океанії” бідують, але й представникам зовнішньої партії живеться не найкраще. Кожен їхній крок, де б вони не були і чим би не займалися, контролюють та фіксують новітні прилади – телеекрани, які працюють на виведення інформації та в режимі стеження.

Одним із представників зовнішньої партії є інтелігент-невдаха Уїнстон Сміт, головний герой роману, людина фізично слабка, хвора, одинока, але внутрішньо-готова вступити в боротьбу з цілим світом. Сміт від природи наділений великим почуттям особистого достоїнства, бажанням свободи, і яскраво вираженою індивідуальною ознакою. “Людина від самої своєї появи на світ відчуває внутрішню боротьбу тоталітарної та індивідуальної детермінант” [6, 103]. Тоталітарна детермінанта проявляється через усвідомлення людиною себе як члена виду, сім’ї, приналежності до певної суспільної спільноти, індивідуальна ж виявляється через усвідомлення власної неповторної винятковості, потребу в соціальному визнанні, самовираженні й потребу в знаннях та інформації. “Внутрішні пориви особистості, зумовлені індивідуальною детермінантою, у зовнішній соціальній сфері та виявляються у демократичних волелюбних ідеях. Закладена в людині індивідуальна детермінанта “повстає”, коли зовнішнє соціальне (тоталітарне) середовище стає просто неприйнятним, нестерпним і нераціональним” [6, 105]. Будучи особистістю, Уїнстон Сміт єдиний, хто чітко розуміє і усвідомлює всю абсурдність існування деградованого суспільства до якого належить і сам.

В уяві читачів Сміт постає невисоким, слабосилим, незграбним чоловіком із хронічним кашлем та шкірними хворобами. “Волосся у нього було цілковито білим, а рожеве обличчя луцилося від поганенького мила, тупих лез і холоду зими, яка щойно закінчилася” [5, 22]. Саме такий зовнішній вигляд повинна мати людина в тоталітарному суспільстві, фізичні можливості котрої, розраховані лише на виконання завдань держави, яка суворо контролює раціон харчування своїх громадян. Постійна нестача продуктів харчування, не кажучи вже про предмети першої необхідності, утримання людей на пайку, що постійно скорочувався, є одним із методів тоталітарного режиму подолання окремішності людських тіл, маніпулювання людьми як масою і перетворення особистості на слухняний людський матеріал для здійснення грандіозних тоталітарних проєктів. Для того щоб людина не скинула ярмо гніту, вона мусить бути напівголодна, затуркана, убога, погано одіта, постійно економити тютюн, шукати шнурки для взуття, леза для гоління тощо. В “Океанії” “<...> їжі ніколи не було достатньо, ніколи не було білизни, меблі завжди були обшарпані та хиткі, кімнати – холодні, поїзди в метро – переповнені, хліб – темним, кава – бридкою, чай – рідкістю, – нічого дешевого і в достатній кількості, крім синтетичного джину” [5, 23].

“Тоталітарна ідея покликана охопити все, що становить космос людського буття” [7, 60]. Однією з основних форм самовизначення особистості є інтимне життя і статеві відносини. Переслідування почуттів, пропаганда повного утримання, позбавлення людей самостійно обирати пару, позбавлення незалежності в питаннях інтимного життя призводить до подолання та деструкції феномену особистості та процвітання тоталітаризму. У тоталітарній державі “Океанія” шлюб дозволений лише за згодою партії, і що найголовніше, між особами котрі не відчувають ніякої симпатії один до одного. Секс (виключно заради народження нащадків, і суворо регламентується державою) має форму суто фізіологічного процесу поза межами емоційної сфери, що призводить до занепаду сім’ї, відносини в якій, будуються на взаємній недовірі та відчуженості, винищення людського в особистості, повної моральної деградації суспільства та переходу до тваринного способу існування.

Один із способів, за допомогою якого держава утримує особистість в підвладності, ґрунтується на страхові та “двомисленні”, яке полягає в нав’язуванні людям способу мислення, при якому особа одночасно притримується двох взаємовиключних точок зору. Приклад “двомислення” яскраво ілюструють гасла партії: “Війна – це мир. Свобода – це рабство. У незнанні – сила.” В умовах тоталітарного режиму лозунги такі мають сенс і зрозуміло, що за допомогою зовнішньої агресії партія зберігає мир всередині країни, люди є рабами свободи, а неосвіченість та затурканість суспільства, є запорукою сили та могутності держави. Позбавлення народу його історії, є одним із способів влади керувати мисленням та пам’яттю людей. В Океанії історія постійно переписується, видозмінюється, історичні факти та події отримують іншу оцінку, а імена викреслюються згідно політичних поривів партії. “Чорне стає білим, поразка – перемогою, невиконане – виконаним, герой – злочинцем і т. д” [3,57]. Тоталітарна держава покликана керувати та маніпулювати мисленням, пам’яттю, спогадами, свідомістю для утвердження своєї диктатури та успішного впровадження нових ідей.

Одним із шляхів самовизначення особистості лежить через мову. Підпорядкування державі психічних процесів особистості, її свідомості та мислення полягає у спрощенні мови шляхом усунення “зайвих” слів. В результаті людина позбавляється можливості описувати оточуючу дійсність, логічно аргументувати свої ідеї, думки та висловлювання.

Саме мовою вимірюється духовний і культурний потенціал нації та рівень розвитку суспільства. Мова служить інструментом пізнання навколишнього світу, осмислення явищ та закономірностей свого існування, способом набуття нових знань, засобом передачі досвіду майбутнім поколінням і вираженням своїх думок.

Однак, означені функції мови повністю суперечать Оруелловській тоталітарній державі, мова якої покликана виконувати абсолютно протилежні завдання: керувати напівбожевільною суспільною масою, програмувати та зомбувати мислення людей, перетворюючи його в абсолютно керований та контрольований процес. Тому мова розчленовується, позбавляється описовості та свого емоційного колориту шляхом ліквідації непотрібних слів.

В Океанії діє відповідний інститут, який займається створенням синтетичної мови, що отримала назву “новомова”. Її завдання полягає в “<...> звуженні горизонту думки для того, щоб унеможливити “думкозлочин”, для нього просто не залишиться слів. Кожне необхідне поняття виражатиметься одним-єдиним словом, а всі другорядні значення будуть ліквідовані та забуті” [5, 52]. За таких умов мова стає схожою на мову тварин, а людина втрачає свою індивідуальність, окремішність, неповторність і стає матеріалом, з якого влада закладає міцний фундамент тоталітарної держави, створюючи передумови свого процвітання та довголіття.

Не менш важливою умовою тривалого існування тоталітарного ладу, є здійснення репресивних практик та насильства з метою маніпулювання людською масою. Людське тіло “<...> стає тим посередником, тією вразливою частиною особистості, через котру тоталітарна влада висуває свої вимоги до особистості та здійснює її деконструкцію” [2]. Саме існування тоталітарного ладу – це постійна й нескінченна репресія над людьми, котра покликана призвести їх до відмови від власного Я.

У романі “1984” держава завжди вдається до насильства, коли потрібно придушити бунтівні прояви спротиву чи найменші спроби особи кинути виклик системі. Такі спалахи непокірності та бунтарства ліквідовуються в самому їх зародку, а орган, що здійснює таку політику, носить парадоксальну назву: “Міністерство любові”. Навіть Уїнстон Сміт, виношуючи анти-тоталітарні ідеї і будучи внутрішньо готовим вступити в боротьбу з системою, при вступі в таємне братство дає клятву вбивати жінок й обливати дітей кислотою, якщо в цьому буде потреба.

Такий несподіваний поворот у поведінці свободолюбивої особи свідчить лише про те, що людина, опинившись у тоталітарному середовищі, всім своїм тілом і сутністю мимоволі стає його інтегрованою частиною. Тоталітаризм оселяється в її свідомості і заповнює кожну клітину її тіла. Сміт, потрапивши в стіни міністерства, зазнає жаклих тортур, які нівечать його тіло і примушують зраджувати кохану людину. Сміт зрікається свого Я з власної волі та переконується, що тоталітарна людина не належить собі ні тілесно, ні духовно і є захищеною та безсилою перед системою. Він перетворюється на жалюгідну, фізично, розумово та морально деградовану потвору. Для нього настає громадянська смерть, оскільки він абсолютно не придатний виконувати будь-яку суспільну функцію, стає непотрібним тягарем для держави і тому приречений на фізичну смерть. Системі вдалося без особливих зусиль зламати Сміта, взяти владу над його тілом і розумом, і найголовніше, ідеологічно перепрограмувати його свідомість.

Тоталітаризм не має реальних шансів на існування доки не буде подоланий феномен особистості. Людина в тоталітарному суспільстві приречена на позбавлення людської гідності, духовності, кохання, переживань неповторності свого існування, самореалізації, самовизначення та самоствердження, що становить індивідуальність особи. Позбавившись індивідуальності, свободи, права визначати своє життя, людина перестає бути людиною, що призводить до тотальної деградації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Климчук В. Естетика тоталітаризму / В. Климчук // Сучасність. – 2001. – С. 122-134.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності / Дослідження, розвідки, екскурси. – Київ. Наукова думка. – 2001. <http://www.philosophy.ua>
3. Література Англії ХХ ст. / за ред. К. О. Шахової. – К.: 1993. – С. 654.
4. Грицанов А. А. Человек и отчуждение / А. А. Грицанов, В. И. Овчаренко. – Минск: 1991. – С. 126.
5. Оруелл Дж. “1984” и ессе разных лет. – М.: “Прогресс”, 1989. – С. 377.
6. Карбачинський О. Тоталітаризм і демократія як відображення внутрішнього конфлікту людини / О. Карбачинський // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 11-12. – С. 103-108.
7. Зверев А. О Старшем брате и чреве кита / А. Зверев // Литературное обозрение. – 1989. – №9. – С. 56-61.

Валерій БОРЕНКО

© 2008

АНТРОПОЛОГІЧНІ РЕМАРКИ РОЖЕ МАРТЕН ДЮ ГАРА: АСПЕКТ МОДИФІКАЦІЇ ОБРАЗУ ЛІТЕРАТУРНОГО ГЕРОЯ

Багато письменників-романістів кінця ХІХ – початку ХХ століття обирали за мету в своєму „родинному романі” зобразити своєрідну складову буржуазного суспільства, створити образ сучасника. „Історія однієї родини” отримала в ту епоху соціальне забарвлення. Класичними творами того часу можна вважати „Сагу про Форсайтів” Д.Голсуорсі, „Будденброків” Т.Мана, „Клубок змії” Ф.Моріака”, на що вказує й літературознавча критика [3, 111]. „Родинний роман” Роже Мартена дю Гара „Родина Тібо” належить до найбільш помітних літературних явищ того часу і справедливо повинен бути включений до переліку вищеназваних творів.

Розпочатий роман у 1922 році, тобто невдовзі після закінчення першої світової війни, і завершений друком 1940 року, тобто в розпал другої світової війни, цей твір умістив усю епоху, – здавалося б, мирного процвітання, – яка згодом розпочала стрімко рухатися до катастрофи.

Як уже зазначалося, суттєву роль у творі, відіграє родинна проблематика. Але художник вирішує її по-особливому і, на відміну від класичного французького роману ХІХ століття, не розглядає боротьбу за спадщину як центральну тему. Персонажам роману не властива жадібність, їх моральне обличчя не спотворює скупість. Дійові особи М. дю Гара – не душевні каліки, не моральні виродки. Його головні герої – Оскар Тібо та його сини Антуан і Жак – люди нормальні, обдаровані, по-своєму люблять один одного і саме це відрізняє їх від неповноцінних значною мірою персонажів Моріака. Проте стосунки між ними доволі складні. Родинний деспотизм Оскара Тібо завжди змушував синів придушувати вияв своїх родинних почуттів. Діти не розуміють батька, батько – дітей. З’являється відчуження, що поступово переходить у відкриту ворожнечу.